

Irak Türkmen Türkçesi Amerli Ağzının Ses Bilgisine Dair Notlar

Mubeen Shaheen Ibrahim IBRAHİM¹

Atıf/©: IBRAHİM, Mubeen Shaheen Ibrahim, Irak Türkmen Türkçesi Amerli Ağzının Ses Bilgisine Dair Notlar, Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi, 2022/7(2), 1-20.

Öz

Bilindiği üzere Irak Türkmen Türkçesi, Doğu Oğuz Grubunun güney kısmında yer alarak Türkçenin Azeri sahasına dâhil olmaktadır. Amerli ağzının, özel olarak Irak Türkmen Türkçesinin ağızları içerisinde ve genel olarak Türk lehçeleri arasında kendine has dikkat çekici özellikleri bulunmaktadır. Eski Türkçedeki bazı sözcükleri var olduğu şekilde yaşatması; /ET. boyun > bōyin, ET. altun > alṭun/, büyük ünlü uyumuna çok güçlü bir şekilde uyması; /ḳardaş "kardeş", 'enne "anne", alma "elma", aṭaş "ateş", bayaz "beyaz", ḥeṇçer "hançer"/ ve Eski Türkçedeki /ng/ sesini /y/ye; /iṣiy "işin", ḳarāriy "kararın", ḳizīy "kızın"/ dönüştürmesi açısından önem arz etmektedir. Makalede, Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzında bulunan ünlüler, uzun ve kısa ünlüler, ünlü uyumu, ünlü değişmesi, ünlü düşmesi, ünsüzler, ünsüz değişmesi, ünsüz benzeşmesi, ünsüz yer değiştirmesi, ünsüz ikizleşmesi ve ünsüz düşmesi incelenecektir. Makalede yer alan ve üzerinde incelemelerin yapıldığı dil malzemesi, Amerli'de bulunan halkla mülakat şeklinde görüşmeler yaparak derlenip kayıt altına alınmıştır. Ardından dijital ortamda deşifre edildikten sonra yazılarak incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Oğuz Türkçesi, Irak Türkmen Türkçesi, Amerli Ağzı, Ses Bilgisi.

¹Mubeen IBRAHİM, Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, mubinsahin9@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6401-268X
Geliş/Received: 6 Ekim 2022, Kabul/Accepted: 29 Aralık 2022 / DOI: 10.46628/itbhssj.1185002

Notes on Phonetics of İraqi Turkmen Turkish Amerli Dialect

Citation/©: IBRAHIM, Mubeen Shaheen Ibrahim, Notes on Phonetics of İraqi Turkmen Turkish Amerli Dialect, *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 2022/7(2), 1-20.

Abstract

As it is known, İraqi Turkmen Turkish is located in the southern part of the Eastern Oghuz Group and is included in the Azeri field of Turkish. The dialect has its own remarkable features, especially within the dialects of İraqi Turkmen Turkish and Turkish dialects in general. Keeping some old Turkish words alive as they are; /**ET**. boyun > böym, **ET**. altun > al˘tun/, firm practice of great vowel harmony; /kardaş "kardeş", 'enne "anne", alma "elma", a˘aş "ateş", bayaz "beyaz", hençer "hançer"/ and in Old Turkish /ng/ your voice to /y/; /işiy "işin", kararıy "kararın", kızıy "kızın"/ important for its conversion. The vowels in İraqi Turkmen Turkish Amerli dialect, long and short vowels, vowel harmony, vowel change, vowel drop, consonants, consonant change, consonant affinity, consonant displacement, consonant twinning, and consonant drop will be evaluated in the article. The language material in the article, on which the evaluation was made, was recorded by interviewing the public in Amerli and then deciphered digitally and examined.

Keywords: Oghuz Turkish, İraqi Turkmen Turkish, Amerli Dialect, Phonology.

Giriş

22 Oğuz bölüğünün dokuzuncusu olan Bayatlar, Irak içerisinde gerek nüfus açısından gerek kapladıkları coğrafi alan açısından önem arz etmektedir. Bayatlara mensup olan Amerli bölgesi, 770 km²'lik bir alanla Bağdat'ın kuzeyinde, Kerkük'ün ise güneyinde yer almaktadır. 40.000 kişilik bir nüfusa sahip olan ve tarihi çok eskilere dayanan Amerli bölgesi, son 50 yılda bir hayli zulümlere maruz kalmıştır. Dikta Baas rejimi (1968-2003) tarafından bölgeye uygulanan Araplaştırma politikası, eğitim dili olarak Türkçenin yasaklanması, zorunlu göç ve rastgele tutuklamaların ana nedeni bölge sakinlerinin tamamının Türk olmalarından kaynaklanıyordu. 2003 yılında cereyan eden ABD-İrak savaşı sonrasında kurulan sözde demokrat hükümet, yine Irak Türklerinin hak ve hukuklarını vermekte aksaklık gösterip diğer etnik gruplara vermiş olduğu imtiyazları Irak Türklerine vermekten geri kalmıştır. 2014 yılında ortaya çıkan IŞİD terör örgütü, yoğunluğu Irak Türklerinden oluşan kentlere ciddi zararlar vererek Amerli bölgesini dört bir yandan kuşatmıştır. IŞİD terör örgütü, sadece sivillerden oluşan Amerli'yi kuşatma boyunca bombalayarak işgal etmeye çalışmıştır. Bunun karşısında Amerli halkı, birbirine kenetlenip kendi silahlarıyla savunma hattı oluşturarak direnmeye başlamıştır. 80 gün devam eden direnişin sonucunda Amerliler, bir karış dahi toprak vermeyerek kahramanlığın, azmin ve sabrın destanını yazmıştır. Amerli halkının çoğunluğu Şia olduğundan dolayı bu durum, İran tarafından suistimal edilmektedir. Nitekim hâlihazırda bile İran, Amerli bölgesine karşı Farslaştırma politikasını uygulayarak Amerli'deki Türk kimliğini her açıdan yok etme girişiminde bulunmaktadır. Bu kadar çok baskı ve asimilasyonlara maruz kalan Amerli halkı, bazı sözcükleri Arapça telaffuz etmektedir. Bunun yanında Amerli halkı, Kur'an-ı Kerim'i ve ezanı Farsların telaffuz ettiği gibi telaffuz edip icra etmektedir. Ancak konuşma ağzında Irak Türkmen Türkçesinin hususiyetlerini ibraz ettiği aşikârdır.

3,5 milyon Türk tarafından konuşulan Irak Türkmen Türkçesi, Ön seste /y-/ ünsüzünün düşmesi; /üzdürür < yüzdürür, ilan < yılan, il < yıl, igid < yiğit/, bazı kelimelerin başında t>d değişmesi; /turnak > dirnağ, tavşan > dawşan, taş > daş/ ve dönüşlülük zamirinin "kendi" değil "öz" olması açısından Doğu Oğuz Grubu hususiyetlerini yansıtmaktadır. Bu kanıtlardan yola çıkılarak Irak Türkmen Türkçesinin doğal olarak Doğu Oğuz Grubu lehçelerine dâhil olduğu ve Azerbaycan Türkçesi ağızları içerisinde değerlendirildiği kati gözükmektedir. Eski Türkçede bulunan /ng/ sesinin Irak Türkmen Türkçesinde /V/ ve /Y/'ye dönüşmesi, Irak Türkmen Türkçesi ağızlarını sınıflandırmak açısından 2 gruba ayırmaktadır. /V/ grubunu /kelbív < kalbin, kızív < kızın, kuyuv < kuyun/ Kerkük, Erbil, Hanekin, Dakuk, Kazaniye ve Mendeli oluşturmaktadır. /Y/ grubunu ise /êşítíy < işittin, karāriy < kararın, işiy < işin/ Altun Köprü, Telaar, Teze-Hurmatu, Beşir, Kifri, Tuz-Hurmatu, Amerli ve genel olarak Bayat bölgesi oluşturmaktadır.

Amerli ağzıyla ilgili yayımlanmamış bir doktora tezi bulunmaktadır. Araştırmacının doktora tezi olarak hazırlamış olduğu bu çalışma (Nuri, 1987), Erbil ağzıyla söz konusu Amerli ağzı arasında yapılan karşılaştırmalı bir çalışmadır. Ancak yukarıda künyesi verilen çalışmada yazar, Erbil ağzına daha fazla odaklanarak Amerli ağzıyla ilgili özet bilgiler vermiş ve tezin genel bilgiler kısmında sadece Erbil'den söz etmiştir. Irak Türkmen Türkçesi ağızlarıyla ilgili Sadettin Buluç, Ahmet Bican Ercilasun, Zeynep Korkmaz ve Bilgehan Atsız Gökdağ gibi Türkiye'deki saygın Türkologlar tarafından araştırmalar yapılmıştır. Bunun yanında Azerbaycan Türkologlarından Gazanfer Paşayev de Irak Türkmen Türkçesi ağızları hakkında çalışmalar yapmıştır. Fakat Irak Türklerinin Türkologları tarafından Irak Türkmen Türkçesinin ağızları hakkında daha fazla araştırmalar yapılmıştır. Batıda ise Irak Türkmen Türkçesiyle ilgili sadece bir çalışma yapılarak çalışmada, Irak Türkmen Türkçesindeki istek kipi ele alınmıştır. Zikredilen çalışmaların künyesi aşağıda sıralanmıştır;

Bayatlı, H. K. (1996). *Irak Türkmen Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Beşirli, Ç. U. (2021). *Irak Türkmen Ağzıları*. Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.

Beşirli, Ç. U. (2021). *Irak Türkmen Ağzı Araştırmaları*. Bağdat: Irak Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları.

Buluç, S. (1974). Tellâfer Türkçesi Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, C. 21-22, S. 1973-1974, s. 49-57.

Mubeen Shaheen Ibrahim IBRAHİM

Buluç, S. (1976). Kerkük Ağzına Göre Arzu İle Kamber Masalı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, C. 23-24, S. 1975-1976, s. 203-238.

Bulut, C. (2000). Studies on Turkish and Turkic languages. *Optative Constructions in Iraqi Turkmen* (Ed. A. Göksel - C. Kerslake). London: Harrassowitz Wiesbaden. s. 161-169.

Ercilasun, A. B. (2017). *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler* (4. b.). Ankara: Akçağ Yayınları.

Gökdağ, B. A. (2012). Irak Türkmen Türkçesinin Şekil Bilgisine Dair Notlar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 113-123.

Gökdağ, B. A. (2019). Telafer Ağzı. *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, C. 16, S. 61, s. 102-119.

Ismael, L. N. (2013). *Irak Türkmen Türkçesinin Bayat Ağzı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Khıdır, C. (1979). *Irak Türkmen Ağzıları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Korkmaz, Z. (2020). *Oğuz Türkçesinin Gelişimi* (2. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nuri, M. K. (1987). *Erbil ve Amirli Ağzıları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Othman, S. N. (2021). *Irak Türkmen Türkçesi-Altun Köprü Merkez Ağzından Derlemeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Paşayev, Q. (2003). *Kerkük Dialektinin Fonetikası*. Bakü: Elm Neşriyatı.

Saatçi, Ö. (1999). *Kerkük, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Harput Ağzılarının Fonetik ve Morfolojik Mukayesesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Saatçi, Ö. (2020). *Dilde Arkaiklik Olgusu ve Irak Türkmen Ağzlarındaki Dil Unsurlarının Arkaiklik Bağlamında İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Shahbaz, H. H. (1979). *Kerkük Ağzı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Shukur, H. A. (2020). *Irak Türkmen Türkçesinin Tuzhurmatu Ağzı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Shukur, K. (2019). *Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesiyle Karşılaştırmalı olarak Irak Türkmen Türkçesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dikta rejiminin 2003 yılında devrilmesinin ardından Türkmeneli bölgesinde yaşayan Irak Türkleri, eğitim dili olarak Türkçe öğrenim görme hakkını kazanmışlardır. Türkmeneli'nin çoğu bölgelerinde devlete bağlı Türkmen okulları mevcut durumdadır. Lakin Türkmen okullarındaki eğitim dili Türkiye Türkçesiyedir. Nitekim şimdiye değin resmî bir şekilde Irak Türkmen Türkçesinin yazı dili yoktur. Edebî dilde ise genel olarak Türkmeneli bölgesindeki yazarlar, şiirlerini, hoyratlarını ve dörtlüklerini Irak Türkmen Türkçesi ağzıyla Arap alfabesi kullanarak yazmaktadırlar. Bu durum, çoğu zaman imla yanlışlıklarına yol açmaktadır. Çünkü henüz Irak Türkmen Türkçesinin yazı dilini karşılayacak resmî bir alfabe tayin edilmediğinden dolayı doğal olarak herhangi bir yazım kılavuzu da bulunmamaktadır. Bu yüzden Irak Türkmen Türkçesinin

Irak Türkmen Türkçesi Amerli Ağzının Ses Bilgisine Dair Notlar

yazı dilini Arap alfabesi kullanarak yazıya döken yazarlar, birçok kelimeleri farklı biçimlerde yazarak kendi aralarında ihtilafa düşmektedirler.

Makalede bulunan ve üzerinede inceleme yapılan dil malzemesi, Amerli'deki halkla mülakat şeklinde görüşmeler yaparak derlenip kayıt altına alınmıştır. Ardından dijital ortamda deşifre edildikten sonra yazılarak incelenmiştir. Makalede ünlülerin üzerinde bulunan diyakritik /˘/ uzunlukları simgelemektedir. /i/ ünlüsü, /i/-/i/ arası bulanık i sesini simgelemektedir. Kapalı e sesi, /è/ şeklinde gösterilmiştir. /t/ Arapçadaki “ط” sesini, /ş/ ise Arapçadaki “ص” sesini temsil etmektedir.

Ünlüler

Irak Türkmen Türkçesinin tüm ağızlarında ünlüler, ortak bir şekilde aynıdır. Irak Türkmen Türkçesinde 10 aslı ünlü bulunmakla birlikte her bir ünlünün uzun ve kısa olmak üzere iki şekli vardır. Bunlar; /a, ā, e, ē, è, é, ı, ī, i, í, î, ï, o, ō, ö, õ, u, ū, ü, ũ/. Örneğin;

/a, ā/ amana“otobüs”, āclıg	/e, ē/ heley, ēskí	/è, ē/ yēddí, ēşít
/ı, ī/ yārin, wīr	/i, í/ kike, bīn yüz	/ï, ï/ yēngí, ittí
/o, ō/ oğlan, ōdın	/ö, õ/ kök, õrtüg	
/u, ū/ kıuzu, ba kıuba	/ü, ũ/ cütleme, sūrıye	

Tablo 1: Ünlüler

	Düz		Yuvarlak	
	Geniş	Dar	Geniş	Dar
Art	a	ı	o	u
Ön	e	i	ö	ü
	è	í		

Uzun Ünlüler

Uzun ünlüler: Irak Türkmen Türkçesinin tüm ağızlarında uzun ünlülerin sıkça kullanılması bu ağızların en önemli hususiyeti hâline gelmiştir. Amerli ağzı da dâhil olmak üzere Irak Türkmen Türkçesi ağızlarındaki uzunluk nedenlerinin ilki, şimdilik belirli bir fonetik sebebe bağlı olmayan birincil uzunluklar, ikincisi ise herhangi bir fonetik etkinin sonucunda vuku bulan ikincil uzunluklardır.

A. Birincil uzun ünlüler: Herhangi bir fonetik sebebe bağlı olmayan asli uzunluklardır. Ana Türkçede görülen birçok birincil ünlülü kelimelerin Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzında hâlâ korunduğu görülmektedir.

Örneğin;

AT. āgız> Amerli Ağzı. āgız,

AT. bālık> Amerli Ağzı. bālíg,

AT. āgır> Amerli Ağzı. āgır,

AT. āş> Amerli Ağzı. āş,

AT. īş> Amerli Ağzı. īş,

AT. yēl> Amerli Ağzı. yēl,

AT. tōn-> Amerli Ağzı. dōn-.

Yukarıda örnekleri verilen kelimelerin Ana Türkçedeki uzun ünlülü biçimleri, Talat TEKİN'in "Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler" eserinden alınmıştır. (Tekin, 1995: 171-172, 182, 184).

B. İkincil uzun ünlüler: Belirli ses olayları sonucunda meydana gelen ikincil uzun ünlülerdir. Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzında ikincil uzun ünlüler, 2 fonetik etkinin sonucunda vuku bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlar;

1. Kelime, gerek yapım eki gerek çekim eki aldığı sırada, geniş ünlünün akabinde dar ünlü gelmekteyse geniş ünlü uzayıp dar ünlü ise kısalmır.

Örneğin;

séwme > séwmēyibí,

nine > ninēsí,

dala > dalāyib,

öl > ōlü

yéw > yēwinnen

2. Tonlama ve vurgu ile yapılan uyarı ünlemlerinden dolayı kaynaklanan ikincil uzunluklar.

Örneğin; *çālşan, hā, bittī, bīn, kāç.*

Kısa Ünlüler

Kısa ünlüler: Boğumlanma süreleri kısa olan ünlüler, Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzında pek yaygındır. Amerli ağzındaki kısa ünlüler, 4 fonetik etkinin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bunlar;

1. Kelimede yahut kelimenin ek aldığı sırada geniş uzun ünlüden sonra dar ünlü geldiği zaman, dar olan ünlünün boğumlanma süresi kısa olur.

Örneğin; *kāhtīg, gēlsīn, gēfī, ōluptu, yōhtu, ōlü, gōrdüm.*

2. Kelimede veyahut kelimenin ek aldığı sırada, ağzın açıklığına göre ünlülerin tümü genişse kelimedeki bütün ünlülerin boğumlanma süreleri kısa olur.

Örneğin; *gēcende, oğlan, çalmag, ekmeg, daşaka, olanda, çölde.*

3. Kelimede yahut kelimenin ek aldığı sırada ünlülerin hepsi ağzın açıklığına göre dar olduğu vakit, kelimedeki tüm ünlülerin boğumlanma süreleri kısa olur.

Örneğin; *kıztydı, iyıı, ikki, Bırıncı, igirmibir, girdig, ununcu, unbırıncı, üçbuçuğ, düşübü.*

4. İlk hecedeki ünlü, ağzın açıklığına göre dar olup boğumlanma süresi kısaysa ilk hece dışındaki ünlülerin tümü ağzın açıklığına göre geniş olsa bile boğumlanma süreleri kısalmır.

Örneğin; *ışşular, bırda, mınunnan, bitrennen, içeller, yiğştiriller, çulpağ, küştene.*

Ünlü Uyumu

Ünlü uyumu: Yoğun olarak Türkçe kökenli kelimelerde kendini gösteren ünlü uyumu, Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzında varlığını çok güçlü bir şekilde korumaktadır. Ünlü uyumu, büyük ünlü uyumu ve küçük ünlü uyumu olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir.

Irak Türkmen Türkçesi Amerli Ağzının Ses Bilgisine Dair Notlar

A. Büyük ünlü uyumu (Art-ön uyumu): Eski Türkçe döneminden beri en güçlü kaidelerden birisi olarak günümüze kadar varlığını sürdüren büyük ünlü uyumu, genel olarak Irak Türkmen Türkçesi ağızlarına güçlü bir şekilde hâkimdir. Ki Amerli ağzında birçok yabancı kelimeler bile büyük ünlü uyumuna uymaktadır.

Örneğin;

ET. almıla > **Amerli Ağzı** *alma*, “elma”

ET. karındaş > **Amerli Ağzı** *karındaş*, “kardeş”

ET. ana > **Amerli Ağzı** *anna*, “anne”

ET. örtüg > **Amerli Ağzı** *örtüg*, “örtü”

ET. kağun > **Amerli Ağzı** *kāwin*, “kavun”

ET. irin > **Amerli Ağzı** *irin*, “irin”

Yabancı kelimelerde:

Far. ātaş > **Amerli Ağzı** *ataş*, “ateş”

Ar. bayād > **Amerli Ağzı** *bayaz*, “beyaz”

Ar. ḥancar > **Amerli Ağzı** *hençer*, “hançer”

Ar. salām > **Amerli Ağzı** *şalam*, “selam”

B. Küçük ünlü uyumu (Düzlük-yuvarlaklık uyumu): Küçük ünlü uyumu, Türkçenin Tarihî Dönemlerinde büyük ünlü uyumu kadar güçlü bir şekilde varlığını göstermese de bu uyumun, Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzında varlığını ibraz ettiği ancak büyük ünlü uyumuna nazaran daha az kelimelerde görüldüğü tespit edilmiştir.

Örneğin;

ET. örtüg > **Amerli Ağzı** *örtüg*,

ET. uşak > **Amerli Ağzı** *uşaḥ*,

ET. küdegü > **Amerli Ağzı** *kureken*, “güvey, damat”

ET. soğık > **Amerli Ağzı** *şawıg*, “soğuk”

OT. çamur > **Amerli Ağzı** *çāmır*, “çamur”

Ünlü Değişimleri

Ünlü değişimleri: Ünlülerin ünlülere veyahut ünsüzlerin ünlülere uygulamış olduğu etki neticesinde vokalin nitelik değiştirmesi olayıdır (Korkmaz, 1992: 159).

A. Kalın Ünlülerin İncelmesi: Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzına diğer yabancı dillerden giren kelimelerdeki /h, ḥ, ğ/ ünsüzlerinin etkisiyle ortaya çıkan bir değişimdir. Bunun yanında yabancı kelimelerdeki ayın /' / ünsüzü, Türkiye Türkçesinde kalın olarak /a/ ile telaffuz edilirken, Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzında ince olarak /e/ ile telaffuz edilmektedir.

Örneğin;

Ar. ḥancer > **Amerli Ağzı** *hençer*,

Ar. raḥme > **Amerli Ağzı** *rehmet*,

Far. hafteهفته > **Amerli Ağzı** *hefte*,

Ar. ‘askeriعسكري > **Amerli Ağzı** ‘*eskerîy*,

Ar. ğaribغريب > **Amerli Ağzı** *gerib*,

Ar. ĥududحدود > **Amerli Ağzı** *ĥüdüd*,

Ar. du‘a’دعاء > **Amerli Ağzı** *dü‘e*.

Ayriyeten, bazen /ç, ş, y, l/ ünsüzlerinin etkisiyle sözün türlü hecelerindeki kalın ünlülerin veya ünlülerden birinin ince sıraya geçmesi de görülür (Karaağaç, 2016: 145).

Örneğin;

ET. kıl- > **Amerli Ağzı** *kıl-*,

ET. yığılır > **Amerli Ağzı** *yığilli*,

ET. kamış > **Amerli Ağzı** *kēmîş*,

ET. çık > **Amerli Ağzı** *çîh*.

B. İnce Ünlülerin Kalınlaşması: Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzına yabancı dillerden giren kelimelerdeki /t, ş/ ünsüzlerinin etkisiyle ortaya çıkan bir değişimdir.

Örneğin;

Ar. amaneامانة > **Amerli Ağzı** *amanaṭ*,

Ar. kerameكرامة > **Amerli Ağzı** *karamaṭ*,

Ar. selameسلامة > **Amerli Ağzı** *şalamaṭ*,

Ar. seyareسيارة > **Amerli Ağzı** *şayara*,

Ar. weķitوقت > **Amerli Ağzı** *wāḥıṭ*.

C. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi: Bu değişimin, Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzında yaygın bir şekilde bulunduğu tespit edilmiştir.

Örneğin;

ET. yumurtğa > **Amerli Ağzı** *yımırṭa*, “yumurta”

ET. bedük > **Amerli Ağzı** *bēyyîg*, “büyük”

ET. süz- > **Amerli Ağzı** *şız-*, “süz-”

OT. çamur > **Amerli Ağzı** *çāmır*, “çamur”

ET. ötrü > **Amerli Ağzı** *ōtūrî*, “ötürü”

Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi incelenirken, Eski Türkçede düz şekliyle var olan bir sözcüğün Amerli ağzında hâlâ düz şekliyle korunduğu, ancak aynı sözcüğün Türkiye Türkçesinde yuvarlaklaştığı tespit edilmiştir; **ET.** boyun (Clauson, 1972: 386). >*bōyin* "boyun"

Ç. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması: Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzında dudak ünsüzlerinin /b, w,/ etkisiyle vuku bulduğu görülmektedir.

Örneğin;

OT. baba > **Amerli Ağzı** *boba*, “baba”

ET. bıçuk > **Amerli Ağzı** *buçuğ*, “buçuk”

ET. ur- > **Amerli Ağzı** *wur-*, “vur-”

Irak Türkmen Türkçesi Amerli Ağzının Ses Bilgisine Dair Notlar

Ancak Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzındaki bazı sözcüklerde, dudak ünsüzlerinin yanında bulunmadığı halde düz ünlünün yuvarlaklaştığı görülmektedir.

Örneğin;

ET. sağdıç > **Amerli Ağzı** *şāğduc*, “sağdıç”

ET. tilkü > **Amerli Ağzı** *tülkü*, “tilki”

ET. tegül > **Amerli Ağzı** *dōgü*, “değil”

ET. kıozı/kuzı > **Amerli Ağzı** *kuzu*, “kuzu”

İncelemesinin yapıldığı metinlerde Amerli ağzı, Eski Türkçeye ait olan bir sözcüğün yuvarlak şeklini hâlâ koruduğu tespit edilmiştir;

ET. altun > **Amerli Ağzı** *altun*, “altın”

Ünlü Düşmeleri

Ünlü Düşmeleri: Sözcükler, değişik fonetik olaylarına maruz kaldıklarında bazı ünlülerin iç ve son hecelerde düşmesi hadisesine denir (Korkmaz, 1992: 159). Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzındaki ünlü düşmeleri, aşağıdaki fonetik nedenlere bağlı olarak vuku bulduğu tespit edilmiştir.

1. Orta hece vurgusuzluğu nedeniyle: Sözcük içerisinde veyahut sözcüğün ekleşme sırasında gerçekleşmektedir.

Örneğin;

kābşinnan, “kapısından”

bōynına, “boynuna”

kēfne, “keyfine”

fethēsîne, “fatihasına”

yētşene, “yetişene”

çālnır, “çalınır”

yazlārın, “yazıların”

yanna, “yanına”

2. Son hecede yükleme ekinin düşmesiyle

Örneğin;

eşyelērímíz, “eşyalarımızı”

özlērín, “kendilerini”

ōğlun, “oğlunu”

üzün, “yüzünü”

3. Ulama ve hece birleşmesi nedeniyle

Örneğin;

uşağlāriy için>uşağlāriyçim, “çocukların için”

bu yüze>biyza,

o yüze>oyza.

4. Ünlü çarpışması nedeniyle

Örneğin;

ikki üç>küştene, “iki üç”

ne etsen>netsen,

ne için>nēyçī,

araçı için>arāçıçım, “aracı için”

oğlu uçun>ōğluçun. “oğlu için”

Ünsüzler

Ünsüzler: Boğumlanma noktalarından gelen hisırtı veyahut patlamanın mahsulü olup ses yolunun bir noktada kapanması yahut daralması sonucunda ortaya çıkan seslerdir (Banguoğlu, 2019: 40).

Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzında 31 ünsüzün olduğu tespit edilmiştir. Bu ünsüzler sırasıyla şöyledir; / ' , ' , b, c, ç, d, đ, đ, f, g, ğ, h, ħ, ħ, j, k, k, l, m, n, p, r, s, ş, ş, t, t, w, y, z / . Aşağıdaki tabloda Amerli ağzında bulunan ünsüzleri çıkış noktaları, söyleyiş süreleri ve ses tellerinin titreşmesine göre şöyle sınıflandırmak mümkündür;

Tablo 2: Ünsüzler

	Tonlu		Tonsuz	
	Sürekli	Süreksiz	Sürekli	Süreksiz
Dudak	/m/,/w/	/b/		/p/
Diş-Dudak			/f/	
Diş	/z/, /n/, /r/	/d/, /đ/, /đ/	/s/	/t/
Damak-Diş	/j/	/c/	/ş/, /ş/, /ş/	/ç/, /t/
Ön Damak	/l/, /y/	/g/		/k/
Arka Damak	/ğ/		/ħ/	/k/
Gırtlak			/h/, /ħ/	

Ünsüz Değişimleri

Ünsüz değişimleri: Ses tellerini titreştirip tonlarını ses tellerinden alan tonlu ünsüzlerin, seslerini çarpma ve sürtünmeden alan tonsuz ünsüzlerle değişmesidir (Coşkun, 2003: 46-47).

1. Tonlulaşma

k>g değişimi:

Bu değişim, ön ses, iç ses ve son seste gerçekleşip çoğu zaman da ön ünlülerin yanında görüldüğü tespit edilmiştir.

Örneğin;

ET. keç- > **Amerli Ağzı** gèç-, “geç-”

Far. laçak لچک > **Amerli Ağzı** leçeg, “leçek”

ET. bedük > **Amerli Ağzı** bēyyîg, “büyük”

ET. kir- > **Amerli Ağzı** gir-, “gir-”

ET. yürek > **Amerli Ağzı** üreg, “yürek”

ET. ingek > **Amerli Ağzı** ineg. “inek”

t>d değişimi:

Bu değişimin ön ses, iç ses, ve son seste görüldüğü tespit edilmiştir.

Örneğin;

ET. tört > **Amerli Ağzı** dörd, “dört”

ET. taş > **Amerli Ağzı** daş, “taş”

Ar. ‘awrat عورة > **Amerli Ağzı** arwad, “avrat”

ET. tokuz > **Amerli Ağzı** dokkuz. “dokuz”

p>b değişimi:

Bu değişimin Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzında çok seyrek olduğu tespit edilmiştir.

Örneğin;

ET. tap- > **Amerli Ağzı** tab, “bul-”

ET. kapıg > **Amerli Ağzı** kâbı. “kapı”

ç>c değişimi:

Bu değişimin ön, iç ve son seslerde görüldüğü tespit edilmiştir.

Örneğin;

ET. aç > **Amerli Ağzı** āc, “aç”

ET. sağdıç > **Amerli Ağzı** şāgduc, “sağdıç”

ET. yığaç > **Amerli Ağzı** *agac*, “ağaç”

ET. kılıç > **Amerli Ağzı** *kilinc*. “kılıç”

2. Tonsuzlaşma

b>p değişimi:

Bu değişim, ön ve iç seslerde tespit edilmiştir.

Örneğin;

cııldak > **Amerli Ağzı** *culpah*, “çıplak”

Far. brinc برنج > **Amerli Ağzı** *pirinç*, “pirinç”

ET. bıçek > **Amerli Ağzı** *pıçağ*, “bıçak”

Far. çōbān چوبان > **Amerli Ağzı** *çopan*. “çoban”

c>ç değişimi:

Bu değişim, ön ses, iç ses ve son seste tespit edilmiştir.

Örneğin;

Far. brinc برنج > **Amerli Ağzı** *pirinç*, “pirinç”

Ar. hancar خنجر > **Amerli Ağzı** *hençer*, “hançer”

cııldak > **Amerli Ağzı** *culpah*. “çıplak”

z>s değişimi:

Bu değişime sadece bir örnekte rastlanılmıştır.

Örneğin;

OT. yazığ > **Amerli Ağzı** *yāşı*. “yazı”

3. Süreklileşme: Süreksiz ünsüzün, sürekli ünsüzle değişmesi olayıdır.

k>h değişimi:

Örneğin;

ET. çōk > **Amerli Ağzı** *çoh*, “çok”

ET. yakın > **Amerli Ağzı** *yāhın*, “yakın”

ET. çık- > **Amerli Ağzı** *çih-*, “çık-”

ET. bak- > **Amerli Ağzı** *bah-*. “bak-”

k>ğ değişimi:

Örneğin;

ET. kudruk > **Amerli Ağzı** *kuyruğ*, “kuyruk”

Irak Türkmen Türkçesi Amerli Ağzının Ses Bilgisine Dair Notlar

ET. uvşak > Amerli Ağzı *uşag*, “uşak”

ET. bıçuk > Amerli Ağzı *buçuğ*, “buçuk”

OT. konak > Amerli Ağzı *konag*. “konak”

b>m değişimi:

Örneğin;

bin- > *min-*,

buna > *muna*,

ben > *men*.

ç>ş değişimi:

Örneğin;

ikki üç > *küştene*,

içti > *iştî*,

açtı > *âştî*.

Eski Türkçede 2. kişi teklik ve çokluk iyelik eklerinde bulunan /ng/ sesinin Irak Türkmen Türkçesinde ng>w, y ile değişmesi bu ağızların en belirgin özelliği haline gelmiştir. Öyle ki Irak Türkmen Türkçesine mensup olan ağızların tasnifi bu değişimden yola çıkılarak "w" ve "y" olmak üzere iki grup altında yapılmaktadır. Araştırma konumuz olan Amerli ağzı, "y" grubuna dâhil olduğu için 2. kişi teklik ve çokluk iyelik eklerindeki "ng" ünsüzü "y" 'ye dönüşmektedir. İyelik kökenli kişi ekleri alan fiil çekimlerinde de bu değişimi gösterdiği tespit edilmiştir.

Örneğin;

wērdîy "verdin",

görmēzdîy "görmezdin",

étmēdîy "etmedin",

gētmesēyîz "gitmezseniz",

işiyîz "işiniz",

gēldîyîz "geldiniz",

kelbîy "kalbin".

Ünsüz Benzeşmeleri

Ünsüz benzeşmesi: Herhangi bir dil biriminde yer alan seslerin çıkış yeri bakımından birbirine yaklaşması benzeşme olarak nitelendirilir (Karaağaç, 2018: 65).

nD>nn benzeşmesi:

Mubeen Shaheen Ibrahim IBRAHİM

/n/ ünsüzüyle biten sözcükler, 1. Kişi teklik iyelik, teklik ve çokluk 3. Kişi iyelik eklerinden sonra ayırılma hâli eki aldığıında ayırılma hâli ekinin başındaki /D/ ünsüzü benzeşmeye girerek /n/ 'ye dönüşür.

Örneğin;

<i>ķābşınnan</i>	"kapısından",
<i>bitîrennen</i>	"bitirdikten",
<i>feķirliĝinnen</i>	"fakirliğinden",
<i>ķēfînnen</i>	"keyfinden",
<i>ķuyruĝunna</i>	"kuyruğundan",
<i>yānımnan</i>	"yanımdan",
<i>arwādınnan</i>	"avradından".

nl>nn benzeşmesi:

Fiile çokluk 3. kişi emir kipi [-sInAr, -sUnAr] getirildiğinde ve Sonu /n/ ünsüzüyle biten sözcüklere çoğul eki [+IAr], isimden fiil yapan eki [+IA], isimden isim yapan [+IIk, +IUk] ve isimden sıfat yapan eki [+II] getirildiğinde /l/ ünsüzü benzeşmeye girerek /n/ 'ye dönüşür.

Örneğin;

<i>āşşınna</i>	"alsınlar",
<i>şirinnig</i>	"şirinlik",
<i>āydınnıg</i>	"aydınlık",
<i>ānnıyan</i>	"anlayan",
<i>günner</i>	"günler",
<i>bēnnıg</i>	"benlik".

lr>ll benzeşmesi:

Sonu /l/ ünsüzüyle biten fiillere teklik 1. kişi ve teklik 3. kişi geniş zaman eki [-Ar, -Ir, -Ur] getirildiğinde, zaman ekinin ünlüsü orta hece vurgusuzluğu nedeniyle düştüğünden mütevellit /l/ ile /r/ ünsüzü yan yana gelir ve /r/ ünsüzü, /l/ ünsüzünün etkisi altında kalıp benzeşmeye girerek /l/ 'ye dönüşür.

Örneğin;

<i>ollam</i>	"olurum",
<i>ēzıllem</i>	"ezilirim",
<i>gēllı</i>	"gelir",
<i>ķāllı</i>	"kalır",
<i>āllı</i>	"alır".

mb>mm benzeşmesi:

Derlenen metinlerde bu benzeşme, sadece iki örnekte tespit edilmiştir.

Irak Türkmen Türkçesi Amerli Ağzının Ses Bilgisine Dair Notlar

Örneğin;

<i>kummet</i>	"kümbet",
<i>ķemmer</i>	"kamber".

ls>ss benzeşmesi:

Amerli ağzı hakkında derlenen metinlerde zikredilen benzeşme, /l/ ünsüzüyle biten fiillere teklik 3. kişi emir kipinin getirilmesiyle [+sIn, +sUn] vuku bulunduğu tespit edilmiştir.

Örneğin;

<i>ōşşun</i>	"olsun",
<i>gēssīn</i>	"gelsin",
<i>āşşın</i>	"alsın",
<i>tōküssün</i>	"dökülsün".

rl>ll benzeşmesi:

Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzındaki söz konusu /rl>ll/ benzeşmesi, fiil çokluk 3. kişi geniş ve şimdiki zaman ekleriyle çekimlendiğinde zikredilen zamanların /r/ ünsüzü keza zikredilen kişi ekinin /l/ ünsüzüyle benzeşmeye girerek gerçekleşmektedir.

Örneğin;

<i>ķaķalla</i>	"kalkarlar",
<i>mindīrīlle</i>	"bindirirler",
<i>yarwārilla</i>	"yalvarırlar",
<i>dōnīller</i>	"dönüyorlar",
<i>apārilla</i>	"götürüyorlar".

15

Ünsüz Yer Değiştirme (Metatez)

Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzı hakkında derlenen metinlerde Metatez olayı, yakın yer değiştirme, uzak yer değiştirme ve ünlü-ünsüz yer değiştirme olmak üzere üç başlık altında incelenecektir.

Yakın yer değiştirme:

Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzında aşağıdaki örneklerde yakın yer değiştirme tespit edilmiştir.

Örneğin;

<i>arvad</i>	"avrat",
<i>çulpaķ</i>	"çıplak",
<i>torpāģı</i>	"toprağı".

Uzak yer değiştirme:

Amerli ağzı hakkında derlenen metinlerde uzak yer değiştirme hadisesi, sadece bir sözcükte tespit edilmiştir.

Örneğin;

burgul "bulgur".

Ünlü-ünsüz yer değiştirmesi:

Amerli ağzı hakkında derlenen metinlerde ünlü-ünsüz yer değiştirmesi, /r/ ünsüzyle biten fiillere teklik 3. Kişi geniş zaman eki getirildiğinde [-Ar, -Ir, -Ur] zaman ekinin ünsüzüyle ünlüsünün yer değiştirdiği tespit edilmiştir.

Örneğin;

bilindirri < bilindirir, "bilindirir"

werrri < werrir, "verir"

gorri < görür, "görür"

Ünsüz İkizleşmesi

Amerli ağzı hakkında derlenen metinlerde ünsüz ikizleşmesi, iki ünlü arasında bulunan ünsüzlerde meydana geldiği tespit edilmiştir. Nitekim ikinci hece başındaki ünsüzler, vurguyu üzerinde bulundurup ilk hece ünlülerinin etkisi altında kaldığından dolayı açık ve zayıf olarak boğumlanmaktadır. Hece sınırlarını aşacak bir yoğunlukta boğumlanmalarından mütevellit ünsüz ikizleşmesi olayı vuku bulur. Bunun üzerine açık ilk heceler zayıflıktan kurtulup kapalı heceye dönüşmektedir.

Örneğin;

sebbeh "sabah",

ikki "iki",

işsu "su",

yeddı "yedi",

sekkız "sekiz",

dokkuz "dokuz",

beyyig "büyük".

Ünsüz Düşmesi

Ünsüz düşmesi: Dilin asli veya alıntı sözcüklerinde görülen, kolay söyleyişe yönelme veyahut lehçeleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan bir ses olayıdır (İlhan, 2009: 45).

Amerli ağzı hakkında derlenen metinlerde ünsüz düşmesi, ön ses, iç ses ve son seste vuku bulmaktadır. Ön seste sadece /y-/ ünsüzünün düştüğü tespit edilmiştir. /y-/ ünsüzü ön seste dar ünlüyle yan yana geldiğinde düşme olayı vuku bulmaktadır. Ayrıca sözcük başında /y-/

Irak Türkmen Türkçesi Amerli Ağzının Ses Bilgisine Dair Notlar

ünsüzünün düşmesi, Doğu Oğuz Grubu hususiyetlerinden birisi olduğu (Ercilasun, 2017: 202), için doğal olarak Irak Türkmen Türkçesinin zikredilen gruba dâhil olduğunu kanıtlamaktadır.

Örneğin;

<i>üzün</i>	"yüzün",
<i>üzdürü</i>	"yüzdürür",
<i>ili</i>	"yılı",
<i>üreglêrine</i>	"yüreklerine",
<i>igid</i>	"yiğit".

İç seste ünsüz düşmesi:

Örneğin;

<i>sepêrîg</i>	"serperiz",
<i>şōra</i>	"sonra",
<i>ēle</i>	"eyle",
<i>ķāhtı</i>	"kalktı",
<i>sele</i>	"söyle".

Son seste ünsüz düşmesi:

Örneğin;

<i>Alla</i>	"Allah",
<i>ege</i>	"eğer",
<i>buğda</i>	"buğday".

Sonuç

Amerli ağızında toplam olarak 10 ünlünün bulunduğu tespit edilmiştir.

Amerli ağızında kapalı e /é/ sesinin bulunduğu ve zikredilen sesin hem kısa hem de uzun hâlinin mevcudiyeti tespit edilmiştir.

Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağızında birincil ve ikincil uzun ünlüler tespit edilmiştir. Birincil uzun ünlülerin herhangi bir fonetik sebebe bağlı olmadığı ortaya çıkarken, ikincil uzun ünlülerin 2 fonetik etkinin sonucunda vuku bulduğu tespit edilmiştir. Bu sebeplerin ilki; tonlama ve vurgu ile yapılan uyarı ünlemlerinden dolayı kaynaklanan uzunluklardır. İkincisi ise kelime, gerek yapım eki gerek çekim eki aldığı sırada, geniş ünlünün akabinde dar ünlü geldiğinde geniş ünlüde ikincil uzunluğun söz konusu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Büyük ünlü uyumunun Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağızında güçlü bir şekilde varlığını gösterdiği ortaya çıkmıştır. Ki Amerli ağızında birçok yabancı kelimelerin bile büyük ünlü uyumuna uyduğu tespit edilmiştir.

Küçük ünlü uyumunun Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağızında varlığını ibraz ettiği ancak büyük ünlü uyumuna nazaran daha az kelimelerde görüldüğü tespit edilmiştir.

Kalın ünlülerin incelenmesi, Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağızına diğer yabancı dillerden giren kelimelerdeki /h, Һ, ğ/ ünsüzlerinin etkisiyle ortaya çıkan bir değişim olduğu tespit edilmiştir. Ayriyeten, Amerli ağızındaki bazı Türkçe kökenli sözcüklerde /ç, ş, y, l/ ünsüzlerinin etkisiyle de incelenin vuku bulduğu ortaya çıkmaktadır.

İnce ünlülerin kalınlaşması ise yine aynı şekilde Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağızına yabancı dillerden giren kelimelerdeki /t, s/ ünsüzlerinin etkisiyle vuku bulan bir değişim olduğu ortaya çıkmıştır. Düz ünlülerin yuvarlaklaşması, dudak ünsüzlerinin /b, w,/ etkisiyle vuku bulduğu tespit edilmiştir. Ancak bazı sözcüklerde, dudak ünsüzlerinin yanında bulunmadığı halde düz ünlünün yuvarlaklaştığı ortaya çıkmıştır.

Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağızındaki ünlü düşmeleri; orta hece vurgusuzluğu, son hecede yükleme ekinin düşmesi, ulama ve hece birleşmesi ve ünlü çarpışması nedeniyle olduğu tespit edilmiştir.

Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağızında toplam olarak 31 ünsüzün olduğu ortaya çıkmıştır.

Amerli ağızındaki ünsüz değişimleri, tonlulaşma, tonsuzlaşma ve süreklileşme olarak tespit edilmiştir. Amerli ağızındaki tonlulaşmada k>g değişimi ön ses, iç ses ve son seste ortaya çıkarken ön ünlülerin yanında görüldüğü tespit edilmiştir. t>d değişimi ve ç>c değişimi ise ön, iç ve son seste ortaya çıktığı, ancak p>b değişiminin Amerli ağızında çok seyrek olduğu tespit edilmiştir. Amerli ağızındaki tonsuzlaşmada ise, c>ç değişiminin ön, iç ve son seste, b>p değişiminin ön ve iç seslerde, z>s değişiminin ise son seste olduğu tespit edilmiştir. Süreklileşmede ise, k>ğ değişiminin iç ve son seste, k>ğ değişiminin sadece son seste, b>m değişiminin ön seste ve ç>ş değişiminin sadece iç seste olduğu tespit edilmiştir.

Amerli ağızındaki ilerleyici benzeşmeler /nD>nn, nl>nn, lr>ll, mb>mm/ olarak tespit edilirken gerileyici benzeşmeler ise /ls>ss, rl>ll/ olarak tespit edilmiştir. İlerleyici benzeşmedeki /nD>nn/ benzeşmesinin, /n/ ünsüzüyle biten sözcükler teklik 1. kişi iyelik, teklik ve çokluk 3. kişi iyelik eklerinden sonra ayrılma hâli eki aldığı anda ayrılma hâli ekinin başındaki /D/ ünsüzünün benzeşmeye girmesi ve /n/ 'ye dönüşmesinden dolayı ortaya çıktığı tespit edilmiştir. /nl>nn/ benzeşmesi, fiile çokluk 3. kişi emir kipi [-sInlAr, -sUnlAr] getirildiğinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca /nl>nn/ benzeşmesinin, sonu /n/ ünsüzüyle biten sözcüklere çoğul eki [+lAr], isimden fiil yapan ek [+lA], isimden isim yapan ek [+llk, +lUk] ve isimden sıfat yapan ek [+ll] getirildiğinde /l/ ünsüzünün benzeşmeye girmesi ve /n/ 'ye dönüşmesinden dolayı vuku bulduğu da tespit edilmiştir. /lr>ll/ benzeşmesinin, sonu /l/ ünsüzüyle biten fiillere teklik 1. kişi ve teklik 3. kişi geniş zaman eki [-Ar, -Ir, -Ur] getirildiğinde zaman ekinin ünlüsü orta hece vurgusuzluğu nedeniyle düştüğünden dolayı /l/ ile /r/ ünsüzü yan yana gelir. Bu durumda /r/ ünsüzü, /l/ ünsüzünün etkisi altında kalıp benzeşmeye girerek /l/ 'ye dönüşmesinden dolayı ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Gerileyici benzeşmedeki /ls>ss/ benzeşmesi, /l/ ünsüzüyle biten fiillere teklik 3.

Irak Türkmen Türkçesi Amerli Ağzının Ses Bilgisine Dair Notlar

kişi emir kipi [+sIn, +sUn] getirildiğinde ortaya çıktığı tespit edilmiştir. /r>ll/ benzeşmesinin, fiile çokluk 3. kişi geniş ve şimdiki zaman ekleri getirildiğinde zikredilen zamanların /r/ ünsüzü kişi ekinin /l/ ünsüzüyle benzeşmeye girmesinden dolayı ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Irak Türkmen Türkçesi Amerli ağzında metatezin, yakın yer değiştirme, uzak yer değiştirme ve ünlü-ünsüz yer değiştirmesi olmak üzere üç şeklinin de bulunduğu tespit edilmiştir.

Amerli ağzındaki ünsüz ikizleşmesi, iki ünlü arasında kalan ünsüzlerde ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Amerli ağzında ünsüz düşmesi, ön ses, iç ses ve son seste vuku bulmaktadır. Ön seste, sadece /y-/ ünsüzünün düştüğü ve sadece dar ünlüyle yan yana geldiği vakit bu düşmenin gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Kaynakça

Banguoğlu, T. (2019). *Türkçenin Grameri* (11. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bayatlı, H. K. (1996). *Irak Türkmen Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Beşirli, Ç. U. (2021). *Irak Türkmen Ağzları*. Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.

Beşirli, Ç. U. (2021). *Irak Türkmen Ağzı Araştırmaları*. Bağdat: Irak Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları.

Buluç, S. (1974). Tellâfer Türkçesi Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, C. 21-22, S. 1973-1974, s. 49-57.

Buluç, S. (1976). Kerkük Ağzına Göre Arzu İle Kamber Masalı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, C. 23-24, S. 1975-1976, s. 203-238.

Bulut, C. (2000). Studies on Turkish and Turkic languages. *Optative Constructions in Iraqi Turkmen* (Ed. A. Göksel - C. Kerslake). London: Harrassowitz Wiesbaden. s. 161-169.

Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.

Coşkun, V. (2003, Ocak 1). Türkiye Türkçesinde Ünlüler ve Ünsüzler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, C. 47, S. 1999, s. 41-50.

Ercilasun, A. B. (2017). *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler* (4. b.). Ankara: Akçağ Yayınları.

Gökdağ, B. A. (2012). Irak Türkmen Türkçesinin Şekil Bilgisine Dair Notlar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 113-123.

Gökdağ, B. A. (2019). Telafer Ağzı. *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, C. 16, S. 61, s. 102-119.

İlhan, N. (2009). Türk Dilinde Ünsüz Düşmesi, Nedenleri ve Türleri. *Journal of World of Turks*, C. 1, S. 2, s. 43-55.

Mubeen Shaheen Ibrahim IBRAHİM

Ismael, L. N. (2013). *Irak Türkmen Türkçesinin Bayat Ağzı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaağaç, G. (2016). *Türkçenin Dil Bilgisi* (3. b.). Ankara: Akçağ Yayınları.

Karaağaç, G. (2018). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Khıdır, C. (1979). *Irak Türkmen Ağzları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü* (1. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (2020). *Oğuz Türkçesinin Gelişimi* (2. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nuri, M. K. (1987). *Erbil ve Amirli Ağzları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Othman, S. N. (2021). *Irak Türkmen Türkçesi-Altun Köprü Merkez Ağzından Derlemeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Paşayev, Q. (2003). *Kerkük Dialektinin Fonetikası*. Bakü: Elm Neşriyatı.

Saatçi, Ö. (1999). *Kerkük, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Harput Ağzlarının Fonetik ve Morfolojik Mukayesesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Saatçi, Ö. (2020). *Dilde Arkaiklik Olgusu ve Irak Türkmen Ağzlarındaki Dil Unsurlarının Arkaiklik Bağlamında İncelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Shahbaz, H. H. (1979). *Kerkük Ağzı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Shukur, H. A. (2020). *Irak Türkmen Türkçesinin Tuzhurmatu Ağzı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Shukur, K. (2019). *Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesiyle Karşılaştırmalı olarak Irak Türkmen Türkçesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* (TDA Dizisi içinde 1. Baskı). Ankara: Simurg Yayınları.